

גיל שפטל "האחריות הקפידה במשפט הפלילי"

גיל שפטל, "האחריות הקפידה במשפט הפלילי", הוצאת נבו, התשע"ח-2018, 245 עמ'.

אחד העיקרים המקובלים במשפט הפלילי הוא כי יש צורך ביסוד נפשי שיצביע על אשם מצד העבריין. שאם לא כן, איך נוכל להטיל עליו אחריות? אולם ישנו חריג לכך המכונה בעברית 'האחריות הקפידה'. העיון באחריות זו, הוא נושא הספר שלפנינו.

כידוע, 'האחריות הקפידה' נכנסה למשפטנו עם תיקון 39 לחוק העונשין (נכנס לתוקף בשנת 1995). קודם לכן, חלה במשפטנו 'האחריות המוחלטת'. זו קבעה כי במקרים מסוימים אין כל צורך ביסוד נפשי. די כי עברת בפועל על היסוד העובדתי של העבירה, וכבר הוטלה עליך אחריות פלילית. הדוגמא הקלאסית מפורטת בפסק דין גדיסי (ד"נ 1/65). שם הואשם נהג טרקטור כי נהג ללא אורות בלמים. הוסכם כי בבוקר אכן לא היו האורות תקינים, הנאשם לקח את הטרקטור למוסך שתיקן אותם. אולם ביציאתו מהמוסך, כנראה עלה על אבן ו/או תקלה אחרת שפגעה באורות הבלמים. לנהג לא הייתה כל דרך לדעת זאת, שכן בתחילת הנסיעה פעלו אלו, ובכל זאת הורשע.

הנימוקים לאחריות המוחלטת היו בעיקרם מעשיים. אם תידרש התביעה להוכיח יסוד נפשי, ישנן עבירות שבהן לעולם לא תצליח להוכיח זאת. כך למשל יכול כל אדם לטעון כי האורות היו תקינים

קודם לנסיעה ולצער התקלקלו בעת הנסיעה ממש. כיצד תוכל התביעה להוכיח כי לא כך היה הדבר? כך הדבר גם בתקנות בטיחות בעבודה, אחריות על מתקנים מסוכנים, ועוד. הטענה היא כי אין מנוס מהטלת אחריות מוחלטת, שכן אחרת לא תהיה אפשרות להילחם בעבירות שאין דרך אחרת להילחם בהן.

אולם הביקורת על גישת האחריות המוחלטת המשיכה עד שזו הוחלפה באחריות קפידה. שאלה היא מדוע בחר המחוקק מונח זה. אולי מתוך התייחסות למונח קפד שמשמעותו קפדן. במקרה כזה אחריות בלשון נקבה הייתה צריכה להיות קפידה (כנראה עם דגש שנעלם עם הזמן). בכל מקרה, התיקון שינה מספר עניינים.

ראשית, בניגוד לעבר, כיום יכול אדם להיפטר מאחריותו במקרה שלא הייתה לו מחשבה פלילית והוא "עשה כל שניתן למנוע את העבירה". שנית, בניגוד למקובל במשפט הפלילי, נטל הראייה הוא על הנאשם הטוען שעשה כל שניתן. שלישית, מי שהורשע על סמך אחריות קפידה בלבד, אין אפשרות לשולחו למאסר. רביעית, נדרש כי החיקוק יקבע במפורש שאין צורך במחשבה פלילית לשם הרשעה. ולבסוף, נקבע כי עבירות שנקבע בעבר לגביהן כי הן עבירות של אחריות מוחלטת, הרי אלו תישארנה עבירות של אחריות קפידה, גם אם אין הוראה מפורשת לכך בחוק.

תיקונים אלו השאירו שאלות רבות שאינן לגמרי פתורות, ואליהן נכנס מחקר זה שהוא מלא ומפורט. הוא מתחיל בהסבר קצר של אחריות הקפידה, יחד עם משפט השוואתי לשיטות משפט לא ישראליות. בין השאר, הוא מתייחס למשפט הקונטיננטלי הגרמני והצרפתי. לאחר מכן הוא מתאר את התפתחות המושג במשפט הישראלי, עוסק בשיקולי מדיניות שונים כולל הצעות להסדרים חילופיים לאחריות קפידה, ומסיים בהערות והצעות משלו, כולל כמובן ביקורת על פסיקת בתי המשפט.

בניגוד לעבר, כיום יכול אדם להיפטר מאחריותו במקרה שלא הייתה לו מחשבה פלילית והוא "עשה כל שניתן למנוע את העבירה".

השאלה הקשה ביותר (לדעתנו) היא מתי ייפטר נאשם מאחריותו בנימוק שעשה כל שניתן? וכאן גם קשה להסכים עם שיטת המחבר. התפיסה המקובלת בפסיקה היא שמדובר ברמת אחריות גבוהה מזו שנדרשת לצורך עבירת הרשלנות. קרי, ייתכן ואדם לא ייחשב כרשלן לצורך עוולת הרשלנות (בנזיקין) או ליסוד נפשי של רשלנות (בפלילי), אך עדיין ייחשב כאשם באחריות קפידה. לשפטל יש לעומת זאת גישה אחרת. לשיטתו, המבחן לגבי רשלנות ולגבי אחריות קפידה זהה עקרונית. בשניהם מותר לאדם לקחת 'סיכון סביר' שנקבע על ידי החברה. 'סיכון סביר' זה הוא פשרה בין רצון החברה בביטחון, לבין רצון החברה בקיום פעילות חברתית. אלא שבמקרה של אחריות קפידה תינתן עדיפות עקרונית לצד של מניעת הנזק.

חלוקה זו עמומה ואיננה בהכרח תורמת. ניקח לדוגמא את העבירה של מתן רכב לנהג ללא רישיונות. קודם לתיקון, במשטר האחריות המוחלטת, גם אם נתן אדם את רכבו לאדם שהציג רישיון מזויף, עבר הנותן את העבירה. מה תהיה ההלכה כיום? מקובל שדי לנותן לבקש ולראות את רישיון הנהיגה של המבקש. אולם המציאות היא שרוב האנשים שנותנים את רכבם לחבריהם, אינם מבקשים לראות במו עיניהם רישיון נהיגה אלא סומכים על דבריהם. אפשר לפרש את מחדלם כדרישה קשה יותר למניעת נזק, ואפשר גם לפרש זאת כרמת אחריות גבוהה יותר הנדרשת בעבירות של אחריות קפידה. התוצאה זהה היא. לדעתנו פשוט יותר לקבוע כי אחריות קפידה דורשת רמה יותר גבוהה של מאמץ למניעת העבירה. נכון הוא כי לעתים לא ברור ההבדל בינה לבין רשלנות, אך כך המצב בכל שטחי 'הביניים' ביסוד הנפשי. למשל, לא תמיד ברור מתי תאונת דרכים קטלנית תסתיים בעבירה של גרם מוות ברשלנות, ומתי בעבירה של הריגה.

קשה גם להסכים עם הטענה שיש לצמצם בעבירות שיש בהן אחריות קפידה ולנסות להעביר חלק מהן לתחום המנהלי. זאת משום שאחריות זאת מוטלת רבות במקרים בהם התוצאה חמורה. אלו עבירות בטיחות שיכולות לעלות בחיי אדם, בשלמות גופו, ובנזקים קשים לבריאותו. ממילא דווקא

לשיטת שפטל המבחן לגבי רשלנות ולגבי אחריות קפידה זהה עקרונית. בשניהם מותר לאדם לקחת 'סיכון סביר' שנקבע על ידי החברה.

בשל כך מן הראוי להרחיב את האחריות הקפידה ולא להפחיתה. ההגבלה שלא יוטל עונש מאסר רק בשל אחריות קפידה, די בה לדעתנו למנוע עוול שלא ניתן לעמוד בו.

ביקורתנו האחרונה קשורה להתייחסות הלא מספקת לתחום התעבורה. רובן המוחלט של עבירות התעבורה הן עבירות של אחריות קפידה, החל מנהיגה במהירות מופרזת ועד לעבירות הרישיונות למיניהן. ממילא בתי המשפט לתעבורה הם הערכאות המרכזיות שעוסקות בכך יום יום. רק מקרים מעטים מאלו הגיעו לבית המשפט העליון כך שהלכות נקבעו בהם ולעתים בבתי המשפט המחוזיים (במקרים הלא רבים שהוגשו ערעורים). יש להצטער על כך שהספר לא התייחס להלכות אלו שיכלו לשפוך אור נוסף על שאלות שעסק בהן (כגון הלכות 'מנטינבד', 'דויטש' ורבות אחרות).

הספר הוא פרי עבודת דוקטורט של המחבר וככזה, הוא אבסטרקטי מעט. למרות זאת, הוא מתאים גם לשופטים ועורכי דין העוסקים במשפט הפלילי. וכמובן, מהווה תוספת נכבדה לתיאורטיקנים של דיני העונשין.